

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος. 17

Claudia Moatti: «Το σπέρμα και το κράτος. Σκέψεις
για την πολιτική δημιουργία στην Αθήνα» 25

I-III. 7, 14 και 21 Νοεμβρίου 1984

(Σεμινάρια που δεν συμπεριλήφθηκαν)

IV. Σεμινάριο της 28ης Νοεμβρίου 1984

Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει εκ των προτέρων απάντηση στο ζήτημα των ορίων της ρητής θέσμησης της κοινωνίας, σσ. 43-47. – Το πρόταγμα μιας αυτόνομης κοινωνίας, η οποία θεσμίζεται ρητά, έχει ιστορικές ρίζες, σσ. 47-53. – Η διατύπωση του πολιτικού προβλήματος από τον Rousseau: πώς να ενωθούμε παραμένοντας ελεύθεροι, σσ. 53-54. – Αντίθετα με όσα λέει ο Rousseau, δεν μπορούμε να διανοηθούμε το άτομο «πριν από την πολιτεία», σσ. 54-57. – Το παράδοξο της θέσης του: διερωτάται τι μπορεί να «νομιμοποιήσει» τη δουλεία..., σσ. 57-59. – ...γνωρίζοντας ότι μόνο αρνητική απάντηση μπορεί να υπάρξει· διότι ο Rousseau γνωρίζει τι είναι η κοινωνική κατασκευή του ατόμου, σσ. 59-63. – Εναντία στο μύθο του ατάραχου ατόμου· σπουδαιότητα του συμπληρωματικού χαρακτήρα της ανταλλαγής, σσ. 63-69 – *Ερωτήσεις*. Περί του υποκειμένου και της γλώσσας των φιλοσόφων, σσ. 69-74. – Η οδός των μυστικιστών, σσ. 74-76. – Για το μη αναγώγιμο της ψυχής στην κοινωνική νόρμα, σσ. 76-80.

V. Σεμινάριο της 5ης Δεκεμβρίου 1984

Ο ορισμός της αρετής από τον Αριστοτέλη περιέχει εν σπέρματι όλες τις αντινομίες της δράσης των ατόμων και των ομάδων, σσ. 81-82. – Στον Αριστοτέλη υπάρχει ένα είδος ταλάντευσης ανάμεσα σε *φρόνησιν* και *λόγον* για να χαρακτηριστεί η *ἀρετή*, σσ. 82-83. – Η αντινομία του *ἔξις προαιρετική*, μια συνθήκη/διάθεση η οποία δεν πρέπει να είναι τέτοια ώστε να ακυρώνεται κάθε ελευθερία του ατόμου, σσ. 83-86. – Κριτική της ιδέας της επανάστασης ως επιστροφής σε μια καταγωγική τάξη· μπορεί όμως να υπάρξει νομιμοποίηση μιας νέας τάξης; σσ. 86-89. – Σχετικά με το τι νομιμοποιεί ή θεμελιώνει μια κοινωνική τάξη πραγμάτων· μια άλλη «σύγκρουση πανεπιστημιακών σχολών», σσ. 89-94. – Το πρόταγμα μιας αυτόνομης κοινωνίας δεν μπορεί να θεμελιωθεί και στηρίζεται σε μια έσχατη επιλογή· αυτό δεν έχει καμία σχέση με την αποφασιοκρατία του Carl Schmitt, σσ. 94-99. – Η πραγματική δυνατότητα της δημιουργίας μιας αυτόνομης κοινωνίας: το πρόταγμα αυτό δεν είναι παράλογο..., σσ. 99-100. – ...αλλά πρέπει να διερωτηθεί κανείς αν υπάρχουν πραγματικοί ή δυνητικοί φορείς του, σσ. 100-103. – Και πάλι για το ζήτημα της ανθρώπινης ελευθερίας, σσ. 103-107. – *Ερωτήσεις*. Σχετικά με το ρόλο του χριστιανισμού στην ανάδυση της αυτονομίας, σσ. 107-110. – Σχετικά με την έννοια της δημιουργίας, σσ. 110-111.

VI. Σεμινάριο της 19ης Δεκεμβρίου 1984

Το ζήτημα του ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας δεν μπορεί να διατυπωθεί ως απλή αντίθεση ανάμεσα σε μεταρρύθμιση και επανάσταση, σσ. 113-115. – Ως επί το πλείστον, δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί *a priori* αν μια επί μέρους τροποποίηση του συστήματος θα αφομοιωθεί από αυτό ή θα συμβάλει στον ριζικό μετασχηματισμό του, σσ. 115-119. –

Όταν διάφοροι πληθυσμοί διεκδικούν στο ίδιο έδαφος αντιτιθέμενες αρχές ή νομιμοποιήσεις, δεν υπάρχουν αξιώματα από τα οποία θα μπορούσαν να προκύψουν λύσεις· μερικά παραδείγματα: Νέα Καληδονία, Κύπρος, Ισραήλ, σσ. 120-124. – Ατομική και κοινωνική αυτονομία και ετερονομία, σσ. 124-129. – Σχετικά με την ανισότητα στην Αμερική: Arendt και Jefferson, σσ. 129-134. – Το ζήτημα της ισότητας σε σχέση με την εξουσία, καθώς και το ζήτημα της συγκεκριμένης πολιτικής θέσμησης, σσ. 134-137. – Αυτονομία και ουσιαστικό περιεχόμενο, σσ. 137-140. – *Ερωτήσεις*. Ετερονομία και αλλοτρίωση, σσ. 140-144. – Υπάρχει ετερονομία του ασυνειδήτου; σσ. 144-145.

VII – X Ιανουαρίου 1985

(Σεμινάρια που χάθηκαν)

XI. Σεμινάριο της 6ης Φεβρουαρίου 1985

Δεν είναι παράδοξο ότι η ιστορία ως έρευνα του παρελθόντος και των θεσμών, τόσο των δικών μας όσο και των άλλων λαών, γεννήθηκε στους Έλληνες και όχι αλλού, σσ. 147-148. – Ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης δεν είχαν επιγόνους πριν από τον 18ο αιώνα, με λίγες εξαιρέσεις όπως ο Πολύβιος, σσ. 147-152. – Η περίοδος κατά την οποία εμφανίζεται ο Θουκυδίδης, σσ. 152-154. Η μέθοδός του και η αντίληψή του για την ιστορία· με ποια έννοια μπορούμε να μιλήσουμε για την ιδέα της «προόδου» στο έργο του, σσ. 154-158. Η στιγμή της αναστοχαστικής σκέψης· Θουκυδίδης, Σοφοκλής και η διττή όθηση προς το καλό και το κακό, σσ. 158-164.

XII. Σεμινάριο της 13ης Φεβρουαρίου 1985

Επιδιώκουμε να μάθουμε, ιδίως μέσω των δημηγοριών που μεταφέρει ο Θουκυδίδης, σε ποιο βαθμό ο νεωτερισμός τον οποίο συνιστά η δημοκρατία αποτελεί συνειδητή δημιουργία,

σσ. 165-168. – Σχετικά με μια επιχείρηση εξαπάτησης, σσ. 168-170. – Ο *Επιτάφιος* (Β', 34-46), ο δεύτερος λόγος του Περικλή, μοιάζει ξένος ως προς τη δομή της αφήγησης, σσ. 170-172. – Ο λόγος αυτός δεν στοχεύει στο να προβάλλει το πρόσωπο του Περικλή, αλλά στο να δείξει τι είναι η Αθήνα, σσ. 172-175. – Το προοίμιο, σσ. 175-176. – Οι τρόποι του πράττειν (*ἐπιτήδευσις*), οι θεσμοί και οι τρόποι διακυβέρνησης (*πολιτεία*) και τα ήθη (*τρόποι*) που κάνουν τους Αθηναίους να είναι αυτό που είναι, σσ. 176-178. – Ο εξαιρετικός νεωτερισμός της αντίληψης για το τι συνιστά τη δύναμη μιας ανθρώπινης ομάδας, σσ. 178-180. Μια *δημοκρατία*, μια πόλη η οποία κυβερνάται λαμβάνοντας υπόψη τον μεγαλύτερο αριθμό..., σσ. 180-182. – ...όπου ο νόμος είναι ίσος για όλους όσον αφορά τα ιδιωτικά συμφέροντα, αλλά όπου, όσον αφορά τα κοινά, προτιμάται καθένας ανάλογα με τα επιτεύγματά του..., σσ. 181-182. – ...η οποία είναι ανεκτική στις ιδιωτικές σχέσεις και φροντίζει για τον τρόπο ζωής των πολιτών..., σσ. 182-184. – ...είναι ανοιχτή στις ανταλλαγές με το εξωτερικό, αλλά ικανή να αμυνθεί, σσ. 184-189. – Παρέκβαση στις παρεκβάσεις, σσ. 189-190. – Μια πόλη που υποχρέωσε γη και θάλασσες να ανοίξουν διάβα στο θάραξ της και η οποία δεν έχει ανάγκη από έναν Όμηρο για να την εξυμνήσει, σ. 190. – Μια πόλη, τέλος, όπου ο καθένας μπορεί να επιδοθεί σε πολλαπλές δραστηριότητες και να τις ολοκληρώσει με άνεση και *μετὰ χαρίτων*, σσ. 190-192.

XIII. Σεμινάριο της 27ης Φεβρουαρίου 1985

Μερικά συμπληρωματικά στοιχεία στο πρώτο μέρος του *Επιταφίου*: ο Περικλής δεν δίνει καμία προσοχή στις τυπικές εκφάνσεις του καθεστώτος, αλλά μιλά για *τρόπους* ή στοιχεία του χαρακτήρα..., σσ. 193-194. – ...για το *εὐδοκιμείν* δηλαδή την ικανότητα επιτυχίας στη δοκιμασία, για κίνητρα υποταγής στο νόμο, για όλα όσα ο Αθηναίος ξέρει να κάνει με *χάρι*, σσ. 194-198. – Το εγκώμιο της πόλης είναι εγκώμιο των

νεκρών, σσ. 198-200. Η μνήμη συνδέεται με τη γνώμην των διάσημων ανδρών, και όχι με το έργον τους, σσ. 200-203. – Μερικές σημειώσεις ψυχολογικής τάξης, σσ. 203-205. – Απολογητική νύξη περί χρήσης του πλούτου, σσ. 205-208. – Περί του ότι είναι αδύνατο να διαχωριστούν οι θεσμοί που εξασφαλίζουν την πολιτική αυτονομία από την υπόλοιπη κοινωνική ζωή, σσ. 208-210. – Κριτική της θέσης της Hannah Arendt ως προς το ότι δεν μπορούμε να υπερασπιστούμε τη δημοκρατία ως το καθεστώς το οποίο επιτρέπει στους πολίτες να εκδηλώσουν αυτό που είναι μέσω του λόγου και των πράξεων, σσ. 210-214. – Η ουσιαστική αντίληψη περί δημοκρατίας μάς δίνεται μόνο μέσω του συνόλου των έργων της πόλεως, σσ. 213-214. – Η υλοποιημένη απάντηση της αθηναϊκής θέσμισης στο ζήτημα της τελικότητας της θέσμισης, σσ. 214-215. – Ενδιαφέρον και όρια της θέσης του Cornford για την τραγική δομή της *Ιστορίας*, σσ. 215-217. – Η δημιουργία των Κορινθίων (Α', 68-71) παρουσιάζει όψεις της αθηναϊκής θέσμισης που μπορούν να περιγραφούν μέσω της συμπεριφοράς των ατόμων, σσ. 217-220. – Παρά την υπερβολή της σκιαγράφησης μιας αθηναϊκής χρονικότητας αποκλειστικά στραμμένης προς το μέλλον, έχουμε σαφώς να κάνουμε με μια διαφορετική σχέση με το χρόνο, σσ. 220-223.

XIV. Σεμινάριο της 6ης Μαρτίου 1985

Η «στρατηγική του Περικλή» και η θαλασσοκρατία, σσ. 225-226. – Συμπληρωματικά στοιχεία αναφορικά με τη θέσμιση των Αθηναίων και το χαρακτήρα τους (Η', 96), σσ. 226-230. – Γιατί μας αφορά σήμερα η Αθήνα του Θουκυδίδη; σσ. 230-233. – Τα πραγματικά αίτια του πολέμου, σσ. 233-237. – Οι Κορίνθιοι στην Αθήνα (Α', 37-43): δεν πρέπει να διαπράξετε αδικία απέναντι στους ίσους με εσάς, σσ. 237-238. – Οι Αθηναίοι στη Σπάρτη (Α', 73-78), περί πολέμου, τιμής και συμφερόντων· περί του ότι υπάρχει ένα είδος αυτόνομης δυναμικής

της ισχύος, σσ. 238-241. – Η θέση του δικαίου, σσ. 241-243. – Η υπόθεση της Μυτιλήνης (Γ', 37-48), όπου ο ωμός Κλέων επικαλείται το δίκαιο και ο ρεαλιστής Διόδοτος το συμφέρον, σσ. 243-248. – Η υπόθεση των Πλαταιών: αμφισβησία του παρὰ δίκην, η περιφρόνηση του δικαίου, σσ. 248-250. – Συμφέρον και δίκαιο στο διάλογο της Μήλου, σσ. 250-258. – *Ερωτήσεις*. Ρητορική και δημοκρατία, σσ. 258-261. – Κατά τον Θουκυδίδη, ο πόλεμος δεν συνιστά ουσιαστικά αντίθεση ανάμεσα στο δῆμον και στους ὀλίγους, ούτε ανάμεσα σε ὕβριν και μετριοπάθεια· είναι αγώνας ανάμεσα σε δυνάμεις, σσ. 261-263. – Το αίνιγμα του Θουκυδίδη, σσ. 263-264.

XV. Σεμινάριο της 13ης Μαρτίου 1985

Συμπληρωματικά στοιχεία για το δίκαιο και την ισχύ· ποιοί είναι οι ίσοι και ποιος το αποφασίζει; σσ. 265-266. – Περί του ότι δεν υπάρχει φυσικό νομικό θεμέλιο του δικαίου στην Ελλάδα, σσ. 267-268. – Ακόμα και στον Αριστοτέλη δεν θα βρούμε χωρίο του οντολογικού-φυσικού για τις ανθρώπινες υποθέσεις, σσ. 268-270. – Υπό ποιες συνθήκες μπορεί να τεθεί το ζήτημα του δικαίου; σσ. 270-274. – *Ερωτήσεις*. Εναντίον των σχηματισμοίσεων της δημοκρατίας, σσ. 274-277. – Υπενθύμιση: η ισότητα των δικαιωμάτων συνιστά πολιτικό αίτημα ή θέση, και δεν θα μπορούσε να θεμελιωθεί φιλοσοφικά, σσ. 277-278. – Περί της κριτικής της δημοκρατίας στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, σσ. 278-280. – Συμβαίνει η πλειονοψηφία να είναι άδικη, σσ. 280-281. – Με ποια έννοια ο νόμος της πλειονοψηφίας συνιστά πράξη βίας, σσ. 281-284. – Περί του ότι ο Διαφωτισμός δεν αποτελεί υποχρεωτικό στάδιο για όλη την ανθρωπότητα· προβλήματα που απορρέουν από αυτό, σσ. 284-287.

XVI. Σεμινάριο της 20ής Μαρτίου 1985

Κατά τη Nicole Loraux, ο *Επιτάμιος* είναι ιδεολογικός λόγος

ο οποίος περιγράφει μια πόλη χωρίς εντάσεις ούτε φατρίες, σσ. 289-292. – Δεν είναι, ωστόσο, διόλου επωφελές να μελετήσουμε τον *Επιτάφιο* στο πλαίσιο ενός «είδους», σσ. 292-295. – Η δημοκρατία δεν είναι η ρητή αναγνώριση της κοινωνικής διαίρεσης, αλλά η λήψη αποφάσεων στα σημαντικά ζητήματα από το σύνολο των πολιτών, σσ. 295-297. – Το ότι στις δημόσιες υποθέσεις τα άτομα επιλέγονται *ἀπ' ἀρετῆς*, σε σχέση με την ικανότητά τους να φέρουν σε αίσιο πέρας ένα έργο, δεν σημαίνει παρείσφρηση των αριστοκρατικών αξιών στον *Επιτάφιο*, σσ. 297-301. – Το ότι οι Αθηναίοι είναι *ἐρασταὶ τῆς πόλεως*, δεν μετατρέπει την πόλη σε αφαίρεση ούτε σε υπόσταση διαχωρισμένη από τους πολίτες, σσ. 301-303. – Ο *Επιτάφιος* δείχνει πώς οι θεσμοί ριζώνουν μέσα στις στάσεις και τις συμπεριφορές και δεν ασχολείται με την απαρίθμηση αυτών των θεσμών, σσ. 303-304. – Βρίσκουμε όμως σαφώς σε αυτόν την επιβεβαίωση των δημοκρατικών αρχών, σσ. 304-305. – Το θέμα της *στάσεως* δεν έχει ίσως θέση σε ένα εγκώμιο νεκρών, είναι ωστόσο πανταχού παρόν στον Θουκυδίδη... σσ. 306-309. – ...όπως είναι πανταχού παρούσα στο έργο η σημασία της «ναυτικής» Αθήνας· σχετικά με το «ρεαλισμό» του ψευδο-Ξενοφώντος, σσ. 309-311.

XVII. Σεμινάριο της 27ης Μαρτίου 1985

Απάντηση σε ερωτήσεις· καταρχήν ανεπάροχια κάθε «ερμηνείας» της δημιουργίας της δημοκρατίας..., σσ. 313-317. – ...και ιδιαίτερα της ερμηνείας που επικαλείται τη βιοτεχνία, σσ. 317-319. – Ορισμένες αντιρρήσεις εναντίον της πλειοψηφικής απόφασης ισχύουν για κάθε τύπο απόφασης, σσ. 317-321. – Το δημοκρατικό καθεστώς που βασιζέται στην απόφαση της πλειονοψηφίας έχει διαρκώς την υποχρέωση να λογοδοτεί, και επιτελεί επομένως μια παιδαγωγική λειτουργία, σσ. 321-323. – Δημιουργίες σαν τη δημοκρατία ή τη φιλοσοφία υπερβαίνουν το πλαίσιο της εποχής τους, σσ. 323-325. –

Επιστροφή στον Θουκυδίδη: η θεωρία του για τον πόλεμο: η σύγκρουση ωθεί στα άκρα την αντίθεση ανάμεσα σε ορθολογικούς υπολογισμούς ατόμων προικισμένων με *γνώμην* αντικειμενικά και υποκειμενικά, *παρά λόγον*, στοιχεία εμποδίζουν τους υπολογισμούς: οι ιδιαίτερες επιπτώσεις του πολέμου διαβρώνουν τις ορθολογικές συνιστώσες, σσ. 325-328. – Η ισχύς έχει δική της δυναμική, η οποία βρίσκεται στη βάση της σύγκρουσης και της εξάπλωσής της, σσ. 329-334.

XVIII. Σεμινάριο της 24ης Απριλίου 1985

Η εξαιρετική φιλοσοφική και ποιητική δύναμη του Θουκυδίδη: στον πόλεμο, η ορθολογικότητα συνυφάζεται με τα πάθη και γίνεται τις περισσότερες φορές όργανο της επικράτησής τους: αλλά αυτό που δεν είναι ορθολογικό εξακολουθεί κατά μία έννοια να γίνεται κατανοητό σε εμάς, σσ. 335-339. – Ο πόλεμος ως διαμάχη ανάμεσα στο *δήμον* και στους *δλίγους*, σσ. 339-342. – Ο αγώνας του *δήμου* δεν καταλήγει αναγκαστικά στη δημοκρατία, σσ. 342-344. – Παρένθεση: η ένδεια ή η ανέχεια αυτές καθαυτές δεν παρουσιάζουν κανένα πολιτικό προτέρημα, σσ. 344-346. – Οι κοινωνικοί αγώνες στον πόλεμο: ο ρόλος του Βρασίδα, σσ. 346-351. – Η στάση των δούλων, σσ. 351-352. – Το θέμα της προδοσίας: περί του ότι η σπουδαιότητά του επιτρέπει την ανασκευή της ιδέας της αφομοίωσης του ατόμου από την κοινότητα, σσ. 352-354. – Και πάλι για τα κίνητρα και τα πάθη στον Θουκυδίδη, σσ. 354-357. – Η αθηναϊκή *ύβρις* και η εκστρατεία στη Σικελία, σσ. 357-361. – Η περίπτωση του Αλκιβιάδη, σσ. 361-364. – Μια τραγική αντίληψη της ιστορίας: Σοφοκλής και Θουκυδίδης, σσ. 364-366. – *Ερώτηση*. Δημοκρατία και πάθη, σσ. 366-370.

XIX. Σεμινάριο της 15ης Μαΐου 1985

Υπενθύμιση: η κρίση της δημοκρατίας και ο Πλάτων, σσ. 371-

374. – Άλλες όψεις της ελληνικής δημιουργίας: τα μαθηματικά και το ζήτημα της απόδειξης, σσ. 374-376. Η υποβάθμιση της ιστορικής σκέψης μετά τον Θουκυδίδη, σσ. 376-378. Ένας όρος όπως ο νόμος επιτρέπει να δούμε το φαντασιακό επί το έργον μέσα στην ίδια τη γλώσσα, σσ. 378-386. – Η αντίθεση *είναι/φαίνεσθαι*, σσ. 386-393. – Ο τρόπος του Είναι του ύδατος του Θαλή, σσ. 393-396. – Ερωτήσεις. Περί ντετερμινισμού, ιδίως στην ανθρώπινη δράση, σσ. 396-399. – Περί του ότι είναι δύσκολο να διανοηθεί κανείς μια όσμωση ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη, σσ. 399-402. – Παραλλαγές στην ιστορία: αν η Αθήνα είχε κερδίσει τον Πελοποννησιακό πόλεμο;..., σσ. 403-404.

XX-XXII. Σεμινάρια της 22ας, της 29ης Μαΐου και της 5ης Ιουνίου 1985

(Σεμινάρια που δεν συμπεριλήφθηκαν)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I. Περίληψη της διδασκαλίας 1984-1985	405
II. Συμπληρωματικές σημειώσεις	407